

B.K. BIRLA CENTRE FOR EDUCATION

SARALA BIRLA GROUP OF SCHOOLS
A CBSE DAY-CUM-BOYS' RESIDENTIAL SCHOOL

TERM-1_EXAMINATION (2025-26)

SANSKRIT (119)

MARKING SCHEME

Class : X

Date : 12.09.2025

Duration : 3 Hrs

Max. Marks : 80

खण्ड 'क' भागः

अपठितावबोधनम् 10 अङ्काः

प्रश्न 01 गद्यांशान् ध्यानेन पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत - (गद्यांश को ध्यान से पढ़कर प्रश्नों के उत्तर दीजिए।

(अ) एकपदेन उत्तरत। (केवल प्रश्नद्वयम्)

1X2=2

(i) नृपस्य नाम किमासीत् ?

रणजीतसिंहः

(ii) नृपस्य नेत्रात् के अपतन् ?

रक्तबिन्दवः

(iii) नृपः कीदृशः आसीत् ?

दयालुः

(ब) पूर्णवाक्येन उत्तरत। (केवल प्रश्नद्वयम्)

2X2=4

(i) सैनिकाः किं कथितवन्तः?

उत्तरम् - सैनिकाः कथितवन्तः - "नृपेन्द्र ! इयमेव अपराधिनी महिला भवन्तं पीडितम् अकरोत्
अतः एतस्यै दण्डयतु भवान् ।

(ii) ते कुत्र वार्ता कुर्वन्ति स्म ?

उत्तरम् - ते एकस्मिन् स्थाने वृक्षस्य अधः वार्ताम् कुर्वन्ति स्म ।

(iii) रोदन्ती स्त्री किम् अवदत् ?

उत्तरम् - रोदन्ती सावदत् - "महाराज ! गृहे मम बालाः बुभुक्षिताः सन्ति अतः अहं प्रस्तरखण्डैः
एतस्य वृक्षस्य फलानि अत्रोटयम् ।

(स) भाषिककार्यम्। (भाषा संबंधी कार्य। (केवल प्रश्नत्रयम्)

1X3=3

(i) 'अतः एतस्मै दण्डयतु भवान् ।' अत्र कर्तृपदं किम् ?

(ग) भवान्

(ii) 'गृहे मम बालाः -----।' अत्र 'मम' पदं कस्मै प्रयुक्तम् ?

(क) स्त्रियै

(iii) 'दयालुः नृपः' अत्र विशेषणपदं किम् ?

(ख) दयालुः

(iv) अनुच्छेदे 'पाषाणम्' इति पदस्य कः पर्यायः आगतः ?

(घ) प्रस्तरम्

(द) अस्य गद्यांशस्य उचितं शीर्षकं लिखत ।

1X1=1

उत्तरः दयालुः नृपः (अथवा) रणजीतसिंहस्य करुणा

खण्ड ख

रचनात्मक कार्य (15 अंकात्मकः)

प्रश्न 02 भवान् कुलदीपकः जरित। 'पाञ्चजन्य' साप्ताहिके पत्रे भवान् पत्रकारः एवं समाचार प्रकाशयितुम्
इच्छति। अतः तस्य प्रकाशनार्थं पत्रस्य सम्पादकं प्रति मञ्जूषायाः सहायतया भवान् तत्पत्रं सम्पूर्वं
लिखतु-

1/2X10 =5

1/17 जनकपुरी

(i) नवदिल्लीतः

तिथिः

सेवायाम्

सम्पादक महोदय!

(ii) पाञ्चजन्यः समाचारपत्रम्

नवदिल्ली

सादर प्रणामम्।

विषयः - 'पाञ्चजन्यः साप्ताहिकपत्रे स्वमीलिकं समाचारं प्रकाशनार्थम् पत्रम् ।

महोदये।

निवेदनम् अस्ति यत् अहं जनकपुरी क्षेत्रस्य निवासी एकः (iii) पत्रकारः अस्मि । मम पत्रकारिता, विवरण समाचारं वा समये-समये देशस्य अनेकेषु (iv) पत्रेषु प्रकाशयन्ते । सम्प्रति अहं केनचिन्माध्यमेन भवतां प्रतिष्ठितस्य साप्ताहिकपत्रस्य (v) विषये श्रुतवान् । अतः स्वक्षेत्रस्य एकम् अतीव (vi) महत्वपूर्णम् समाचारं एतस्मिन् पत्रे (vii) प्रकाशनार्थम् प्रेषयामि । कृपया इमं (viii) समाचारम् स्वप्रतिष्ठिते पत्रे प्रकाशयतु भवान् । भवताम् अतीव (ix) आभारः भविष्यति ।

धन्यवादः!

भवतां विश्वासुः

(x) कुलदीपकः

प्रश्न 03 'क्रीडा-महत्त्वम्' इति विषयमधिकृत्य मञ्जूषायां प्रदत्तपदानां सहायतया संस्कृतेन एकं अनुच्छेदं लिखत-

1X5=5

क्रीडामहत्त्वम्-

1. क्रीडा मानवस्य जीवनस्य महत्त्वपूर्णम् अङ्गम् अस्ति ।
2. उत्तमं स्वास्थ्यं च क्रीडा अत्यन्तम् अनिवार्यम् अस्ति ।
3. जीवनम् आत्मनियन्त्रणस्य च संयमस्य पाठं अपि क्रीडायाम् आवश्यकी अस्ति ।
4. क्रीडायाः सर्वेभ्यः क्षेत्रे स्थानम् अस्ति ।
5. ये जनाः नित्यं क्रीडायाम् प्रवृत्ताः भवन्ति, ते सफलाः जनाः भवन्ति ।

छात्र द्वारा स्वनिर्मितानि शुद्धवाक्यानि स्वीकरणीयानि

अथवा

पञ्चसंस्कृतवाक्येषु मञ्जूषापदसहायतया अधः दत्तं चित्रवर्णनं कुरुत ।

1. एषः दृश्यः प्राकृतिकः अस्ति यः सौन्दर्येण पूर्णः अस्ति ।
2. पर्वतस्य पृष्ठे सूर्यः आकाशे उदिति स्म ।
3. नदी शान्तया गत्या वनं प्रति वहति ।
4. वृक्षाः, पादपाः च हरीतिमा प्रदर्शयन्ति ।
5. सर्वं दृश्यम् मनोहरं च रमणीयं च अस्ति ।

छात्र द्वारा स्वनिर्मितानि शुद्धवाक्यानि स्वीकरणीयानि

प्रश्न 04 अधः एका कथा लिखिता अस्ति । तस्यां कानिचित् पदानि रिक्तानि सन्ति । मञ्जूषायां दत्तानि पदानि सहायतायै । तानि पूरयित्वा कथां पुनः उत्तरपुस्तिकायां लिखत ।

½X10 =5

एकदा महात्मा गांधि पत्राणि (i) लिखति स्म । सहसा मसीपात्रे (ii) मसी समाप्ता । तत्रैव लेखनीं परित्यज्य सः कार्यवशात् बहिः (iii) गतवान् । पुनः यदा आगतः, तदा तत्र लेखनीं मसिपात्रं च न (iv) दृष्टवान् । लेखनी कुत्रापि न आसीत् । सः कर्मचारिणं (v) पृष्ठवान् । कर्मचारी अवदत्- 'सा तु मया बहिः (vi) क्षिप्ता । नूतनां लेखनीं स्वीकरोतु इति । महात्मा गांधिः प्रत्यवदत्- तस्याम् एव मसीं पातय । देशस्य धनम् अमूल्यम् (vii) अस्ति, क्षुद्रातिक्षुद्रम् अपि वस्तु न क्षेपणीयम् । एवम् उक्त्वा सः स्वयं (viii) बहिः गत्वा लेखनीम् अन्विष्य (ix) आनीतवान् तस्यां मसीम् अपातयत्, तथा एव (x) लेखनकार्यं प्रारब्धवान् ।

अथवा

निम्नलिखितम् संवादं मञ्जूषाप्रदत्तपङ्क्तिसहायतया पूरयित्वा पुनः लिखत ।

(धनेशः नीरेशः च विद्यालयस्य अल्पाहारगृहे उपविष्टौ दशवर्षीयः रामेश्वरः आगम्य चायपात्राणि स्थापयति

।)

- धनेशः - अरे। कदा प्रभृति अत्र कार्यं करोषि ? पूर्व तु न अवलोकितः ।
 रामेश्वरः - (i) सप्ताह एव जातः। ।
 धनेशः - एवम् , सप्ताहः अभवत् । कुतः आगतः त्वम् ?
 रामेश्वरः - (ii) पटनातः
 धनेशः - त्वम् मध्ये एव पठनं त्यक्त्वा कथं पटनातः अत्र आगतः ?
 रामेश्वरः - किं करवाणि? मम अभागिनो जनकः पूर्वमेव दुष्टैः हतः। अधुना मम (iii) माता अपि दिवंगता। अनाथः अहं कथं निर्वाहं कुर्याम् ?
 धनेशः - किं त्वं पठितुं नेच्छसि ?
 रामेश्वरः - (iv) अवश्यम् इच्छामि, परं विद्या नास्ति मम भाग्ये।
 धनेशः - हतोत्साही न भव। विद्यालये रात्रौ अपि अध्ययनं कार्यते। किमपि पूर्व पठितम् ?
 रामेश्वरः - द्वितीयकक्षापर्यन्तम् एव ।
 धनेशः - सायम् आगच्छतु षड्वादने। यदि ध्यानेन पठसि, छात्रवृत्तिं लप्स्यसे।
 रामेश्वरः - बहु उपकृतम्। (v) ईश्वरः भवते सर्वा सफलतां प्रदास्यति।
 धनेशः - सर्वं तवाधीनम्। कार्याणि उद्यमेन हि सिध्यन्ति ।

खण्ड ग

अनुप्रयुक्त व्याकरणम् (25 अंकात्मकः)

- प्रश्न 05 स्थूलपदेषु सन्धिच्छेदम् अथवा सन्धिं कृत्वा उत्तरपुस्तिकायां लिखत- (प्रश्न चतुष्टयम्) 1X4=4
1. राजा चक्षुर्दानम् (चक्षुः + दानम्) अकरोत् ।
 2. अध्ययन विषये जागरूकः + अहम् (जागरूकोऽहम्) ।
 3. यद्यहम् (यदि + अहम्) आगच्छामि तर्हि भवन्तं मिलामि।
 4. राजा सैनिकान् आदिशत् विद्धि + एनम् (विध्येनम्) ।
 5. इन्द्रियान्यादौ (इन्द्रियाणि + आदौ) तपसा विजयितानि।
- प्रश्न 06 स्थूलपदेषु समासम् विग्रहं वा विकल्पेभ्यः चित्वा उत्तरपुस्तिकायाम् लिखत-(प्रश्न चतुष्टयम्) 1X4=4
1. कुम्भकारः घटं निर्माति । (ग) कुम्भं करोति इति
 2. कपीनां मेदसा दोषो वह्निदाह समुद्भवः। (ख) कपिमेदसा
 3. जाज्वल्यमानं शरीरं यस्य सः मेषः अश्वाशालाम् प्रविशति। (ख) जाज्वल्यमानशरीरम्
 4. उपकृष्णं राधिका वसति । (ख) कृष्णस्य समीपं
 5. निर्मक्षिकम् गृहम् एव शोभते । (क) मक्षिकाणाम् अभावः
- प्रश्न 07 स्थूलपदानाम् 'प्रकृतिप्रत्ययः' पृथक् संयोगाय शुद्धं उत्तरं चित्वा उत्तरपुस्तिकायाम् लिखत। (प्रश्न चतुष्टयम्) 1X4=4
1. अस्याः (अनुज + टाप्) ----- दीपिका अस्ति । (ख) अनुजा
 2. (नर्तकी) ----- शोभनं नृत्यं करोति । (ख) नर्तक + डीप्
 3. प्रकृतेः ----- (सुन्दर + तल्) रमणीया । (घ) सुन्दरता
 4. (दुष्ट + त्व) ----- मानावेषु न उचितं नास्ति। (ख) दुष्टत्व
 5. (दिन + ठक्) ----- कार्याणि समयेन पालनीयानि । (ग) दैनिक
- प्रश्न 08 वाच्यानुसारं मञ्जूषायाः उचितैः पदैः रिक्तस्थानानि पूरयत। (प्रश्नत्रयम्) 1X3=3
1. त्वया पिता कथम् ----- ? (क) स्मर्यते
 2. मया चन्द्रः ----- । (क) दृश्यते
 3. युष्माभिः विद्यालयः ----- । (ख) स्थायते
 4. कन्याः फलानि ----- । (ख) खादति
- प्रश्न 09 कोष्ठके प्रदत्तं समयं दृष्ट्वा स्वदिनचर्या वर्णय - (प्रश्नत्रयम्) 1X3=3
- (1) अहम् (5:15) सपादपंचवादने संस्कृतं अध्ययनं करोमि ।

(2) मध्याह्ने (12:45) पादोनद्वादशवादने विज्ञानं पठामि ।

(3) शायं (5:30) सार्धपंचवादने क्रीडामि।

(4) रात्रौ (8:00) अष्टवादने गृहकार्यं करोमि ।

प्रश्न 10 मञ्जूषायां प्रदत्तैः अव्ययैः सहायतया वाक्यानां रिक्तस्थानानि पूरयत – (प्रश्न चतुष्टयम्)

1X4=4

(1) तस्याः मुखम् चन्द्रम् इव कदापि न प्रतीयते।

(2) कथासु रामकथा इति समाप्यते।

(3) रामः श्यामः च कदा पठतः ?

(4) बहिः कः तिष्ठति ?

(5) वृथा मा वद।

(6) तेन कुत्र स्वपरीक्षा उत्तीर्णा ?

प्रश्न 11 प्रदत्तेषु उत्तरेषु यत् उत्तरम् शुद्धम् अस्ति तत् चीयताम्।

(प्रश्नत्रयम्)

1X3=3

(1) अहम् शास्त्रं पठामः ।

(ख) पठामि

(2) सत्यं कथयितव्यः ।

(ग) सत्यः

(3) धर्माचरणेन सुखं लभति।

(ख) लभते

(4) उद्याने सुन्दराः पुष्पाणि सन्ति।

(ग) सुन्दराणि

‘घ’ भागः

पठितावबोधनम् (30 अंकात्मकः)

प्रश्न 12 अधोलिखितं गद्यांश पठित्वा निर्देशानुसारं प्रश्नान् उत्तरत-

I. एकपदेन उत्तरत (केवलं प्रश्नद्वयम्)

½X2=1

(i) राजा कम् अनुगृहीतं कर्तुम् इच्छति ?

आत्मानम्

(ii) कः चक्षुर्द्वयं दातुम् इच्छति ?

राजा

(iii) 'लोके चक्षुर्दानं दुष्करमेव' इति कः अचिन्तयत्?

राजा

II. एकवाक्येन उत्तरत (केवलं प्रश्नद्वयम्)

1X2=2

(i) लोके किं दुष्करं भवति ?

उत्तरम् – “लोके चक्षुर्दानं दुष्करमेव भवति।

(ii) विप्रस्य वचनं श्रुत्वा विचार्य च राजा किम् अवदत् ?

उत्तरम् - राजा अचिन्तयत्- “लोके चक्षुर्दानं दुष्करमेव । नूनम् ईदृशं दानम् इच्छन् अयं याचकः केनापि प्रेरितः स्यात् ।

(iii) विप्रः किम् उवाच ?

उत्तरम् - विप्रः उवाच - यदि भवान् प्रीतः, तदा त्वत्तः एकस्य चक्षुषः दानम् इच्छामि येन मम लोकयात्रा निर्बाधा भवेत् ।

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत (केवलं प्रश्नद्वयम्)

1X2=2

(i) 'लोकयात्रा निर्बाधा भवेत्' वाक्ये विशेषणपदं किम् ?

निर्बाधा

(ii) 'प्रसन्नाः' इत्यस्य पदस्य कः विपर्ययः अत्र अनुच्छेदे प्रयुक्तः ?

विषण्णाः

(iii) 'अहं भवते चक्षुर्द्वयमेव प्रयच्छामि' 'प्रयच्छामि' अस्याः क्रियायाः कर्तृपदं किम् ? अहं

प्रश्न 13 अधोलिखितं पद्यांश पठित्वा निर्देशानुसारं प्रश्नान् उत्तरत-

I. एकपदेन उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्)

½X2=1

(i) धियः चतुर्थः गुणः कः?

धारणं

(ii) तत्त्वज्ञानं धियः कतमो गुणो वर्तते ?

अष्टमः

- (iii) कः धियः प्रथमः गुणः? शुश्रूषा
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1X2=2
 (i) अत्र श्लोके धियः कति गुणाः वर्णिताः सन्ति ? अष्टगुणाः
 (ii) धियः कौ गुणौ परस्परं विपरीतौ स्तः? ऊहः अपोहः
 (iii) अस्मिन् श्लोके कस्या गुणानां वर्णनं अस्ति ? धीगुणानां
 III. निर्देशानुसारम् उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1X2=2
 (i) 'श्रोतुम् इच्छा' इत्यर्थे श्लोके किं पदमागतम् ? शुश्रूषा
 (ii) 'बुद्धेः' इति पदस्य कः पर्यायः श्लोके आगतः? धी
 (iii) 'दानम्' इत्यस्य पदस्य कः विपर्ययः अत्र लिखितः ? ग्रहणं
 प्रश्न 14 अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा निर्देशानुसारं प्रश्नान् उत्तरत-
 I. एकपदेन उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) ½X2=1
 (i) कोकिलः मधुमासे कुत्र स्थित्वा गायति ? आम्रवृक्षे
 (ii) कस्मिन् समये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः भवति ? वसन्तसमये
 (iii) कः मधुमासे आम्रवृक्षे स्थित्वा गायति ? कोकिलः
 II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1X2=2
 (i) राजहंसः किं कथयति ? शान्तं शान्तम् ! अहमेव नीरक्षीरविवेकी पक्षिणां राजा !
 (ii) कोकिलः मधुमासे आम्रवृक्षे स्थित्वा कति स्वरेण गायति ? पञ्चमस्वरेण
 (iii) कः आत्मानं पक्षिणां राजा कथयति ? राजहंसः
 III. निर्देशानुसारम् उत्तरत- (केवलं प्रश्नद्वयम्) 1X2=2
 (i) 'कथयन्ति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् अस्ति ? श्रोतारः
 (ii) 'अहम् एव करुणापरः पक्षिसम्राट्' इति वाक्ये 'अहं' पदं कस्मै प्रयुक्तम्? काकाय
 (iii) 'श्रोतारः कथयन्ति' अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदस्य क्रियापदं किं अस्ति? कथयन्ति
 प्रश्न 15 अधोलिखित वाक्येषु रेखांकित पदम् आधृत्य प्रश्न निर्माणं कुरुत - 1X5=5
 (i) शारदा सर्वदा अस्माकं समीपे वसेत् । का
 (ii) लोके चक्षुषः दानं दुष्करं भवति । कस्य
 (iii) मम् पिच्छानाम् अभूतं सौन्दर्यम् । केषाम्
 (iv) नीतिविदाम् अग्रणीः वानरयूथपतिः अचिन्तयत् । कथं /कीदृशः
 (v) मयूरस्य नृत्यं प्रकृतेः आराधना । कस्याः
 (vi) मनसः नियंत्रणं वायोः इव कठिनः । कस्य
 प्रश्न 16 मंजूषातः समुचितपदानि चित्वा अधोलिखितश्लोकस्य अन्वयं पूरयित्वा पुनः लिखत - ½X4=2
 अन्वयः - यत् वाक्यम् अनुद्वेगकरं (i) सत्यम् प्रिय (ii) हितम् च भवति तथा च स्वाध्याय
 (iii) अभ्यसनम् च एव (iv) वाङ्मयम् तपः उच्यते ।
 अथवा
 अन्वयः - अन्वयः - हे भरतर्षभ ! (i) तस्मात् त्वं हि (ii) आदौ इन्द्रियाणि नियम्य
 (iii) ज्ञानविज्ञाननाशनम् एनं पाप्मानं (iv) प्रजहि ।
 प्रश्न 17 रेखाङ्कितपदेषु प्रसङ्गानुसारम् उचितम् अर्थचयनं कुरुत - 1X4=4
 (i) साधु पृष्ठम्! अत्र अनेके प्रमुखोत्सवाक सन्ति । (घ) उचितम्
 (ii) आचारः परमो धर्मः इत्येतत् विदुषां वचः। (ख) विद्यावताम्
 (iii) प्रच्छन्न भाग्यः चौरकर्मणि निरतः संजातः। (ख) संलग्नः
 (iv) कम्पते सकला मही । (ग) पृथ्वी
 (v) क्रोधात् भवति सम्मोहः । (ख) उद्विग्नता
 प्रश्न 18 अधोलिखितकथां मञ्जूषाया प्रदत्तपदैः रिक्तस्थानानि पूरयित्वा पुनः लिखत- ½X8=4

कस्मिंश्चित् नगरे चन्द्रः नामकः एकः (i) भूपतिः अवसत् । तस्य पुत्राः (ii) वानरक्रीडारताः प्रतिदिनं वानरसमूहं विविधैः (iii) भोज्यपदार्थैः पुष्टिं कुर्वन्ति स्म । तत्रैव राजगृहे (iv) बालवाहनयोग्यम् मेषयूथमपि आसीत् । तस्य एकः मेषः (v) जिह्वायाः लोलुपतावशात् दिवारात्रं महानसं प्रविश्य तत्र यद् (vi) वस्तुं पश्यति तदेव खादति । ततः पाचकाः यत्किञ्चित् काष्ठं मृण्मय-कांस्य (vii) ताम्रपात्रम् वा पश्यन्ति, तेन एव शीघ्रं ताडयन्ति स्म । मेषस्य (viii) सूषकारणाम् च कलहं दृष्ट्वा बुद्धिमान् वानरयूथपतिः अचिन्तयत्- "एतेषां कहलः वानराणाम् हिताय नास्ति ।" एवं चिन्तयित्वा सः सर्वान् वानरान् आहूय एकान्ते अवदत् ।

----- इत्यलम् -----